

OVERTRO I KIRKENS ROM OG SKYGGJE

SVARTEBØKENES TILBAKEMELDINGER¹

Av Kåre Svebak

Den såkalte «svarteboka» representerer en europeisk avskrifttradisjon, de eldste på pergament, kalt «cyprianuser».² De gir et innblikk i menneskers kamp for tilværelsen under harde kår. Et stort repertoar gir råd mot sykdom og andre farer som truer folk og fe. Andre råd gjenspeiler soldatens liv, som ved hjelp av formler og ritualer ville gjøre seg usårbar mot kuler, slag og hugg. Hertil kommer mange slags råd for å dåre en kvinne, sikre vinning i spill, ta bort tannverk, stoppe blod, åpne lås, gjøre tyven halt, sette ham fast eller vise tyvens ansikt i et vannspeil, osv.³

Dette innsyn i virkelighetsoppfatning og tankegang gir tilbakemeldinger på kirkens virksomhet fra førreformatorisk tid. Jeg presenterer og kontrasterer.

PRESTEBILDET

«Du som har gått skolan', du kan vel 6. og 7. Mosebok, du?» Dette spørsmål fikk jeg som ung prest på slutten av 1960-tallet. Jeg ante anerkjennelse og forventning. Forestillingen om prestens okkulte visdom var knyttet til «svarteskolen» i Wittenberg og universitetet i København. Legender forklarer opprinnelsen med egyptisk magi og kong Salomos visdom.

Folketradisjonen har tallrike sagn om prester som eide svarteboka og brukte den. Foruten bibelkunnskap, kunne de mane spøkelser på dør og binde djevelen til evighetsarbeid, til eksempel flette reip av sand, eller tømme en fjord for vann. Slike sagn gjenspeiler folketroens tolkningsnorm og prestebilde.

I Skandinavia fantes trolig utgaver fra siste halvdel av 1400-tallet.⁴ Som oftest er det ikke tale om bøker, men om håndskrevne hefter.⁵ De fleste av de *norske* svartebøkene - de man i dag kjenner til, ble utgitt i perioden 1760 til ca 1840. Enkelte ble funnet gjemt under kirkegulvet eller bak bordkledningen på kirka. Den eldste er «Vinjeboka» fra ca 1520, gjemt under kirkegulvet, trolig av en prest som ville kvitte seg med boka på et trygt sted.

¹ Oppr. foredrag under Tingvoll kirkes 800-års jubileum 23.8.1980.

² Benevnelsen sikter til St Cyprian, biskop, d ca 300, opprinnelig magiker i Antiokia. Arrestert under den diokletianske forfølgelse og halshogd i den keiserlige residens i Nicomedia.

³ Wikipedia ult oktober 2017.

⁴ Den eldste kjente bokutgave er Gutenberg-utgaven av Salmenes Bok, utgitt i 1457.

⁵ Wikipedia ult okt 2017.

INGEN GRUNN TIL FOLKEKIRKELIG TRIUMF

Christiania-biskopen Anton Christian Bang utga samlingen *Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter*. (Kra 1901-02. 760 s.) Verket ble til i samarbeid med professor Moltke Moe (sønn av biskop Jørgen Moe), og inneholder 1576 formler og ritualer fordelt på 14 hovedgrupper. Bangs interesse for emnet hadde utspring i oppvekstårene under nordnorske forhold, men samlingen er landsdekkende. Dette tilfang ble utvidet, og fins i senere samlinger, blant annet ved Folkemuseet på Bygdøy.

Samarbeidet mellom teologen Bang og folkeminneviteren Moe forankret kirkens historie i *sognemenigheten* (territorialmenigheten). Der skjer kirkens trosformidling i generasjonsløpet, offentlig og privat. Underlig nok ble denne tradisjonsvitenskapelige innsikt i den sosiale prosess uten betydning for presteutdanningen. Samlingen var av museal interesse, lik et monter med relikter fra fortiden. La meg sitere Bang:

«- vistnok den allerbetydeligste Mængde af disse, forsaavidt som de ere af fellesgermansk art, have sin første Oprindelse i den hedenske Tid, at de derpaa ere blevne modificerede og bragte i Overensstemmelse med den katholske Kristendom, at de have i denne Skikkelse havt en rig og lang Udviklingshistorie og levet et frodigt Liv nedigjennem hele det lutherske Tidsrum. Der er - maaske paa en enkelt Undtagelse nær - intet Spor til at man har søgt at lutheranisere de Formler der tidligere vare blevne katholiserede. Tvertimod blev Trolldommen den Verden, hvor det katholiserede Hedenskab efter Reformationen har vist sig saa seiglivet, at det først i den aller sidste Tid egentlig kan siges at være i Uddøen.»⁶

Svartebøkene formidler fortidige tilbakemeldinger på kirkens *liturgiske* virksomhet siden middelalderen. Bang viser indirekte til «kristningsverket» eller «kristningen av Norge». Deretter følger referanser til «reformasjonsverket» eller «reformasjonen i Norge». I Bangs folkekirkelige perspektiv var «det katholiserede Hedenskab» nesten beseiret ved inngangen til 1880-årene - etter drøyt tre århundrer. Bang fremhevet det hedensk-katolske tidsrom ved å kombinere helhetsforestillingen «vort Folk» og periodeinndelingen «det lutherske Tidsrom». Som vanlig var, overså Bang trosformidlingen i privatsfæren og la avgjørende vekt ble lagt på det offentlige samspill mellom kirke og skole i *sognemenighetens* ordninger.

I skolestuene sang man verset «Gud, la oss i din kunnskap fremmes, så det vi lærer aldri glemmes». Til dette formål ble konfirmasjonen lovfestet i 1737. Et par år senere kom loven om allmueskoler med konfirmasjonen som mål. Grunnbøker var bibelhistorie og Pontoppidans forklaring til Luthers Lil-

6 A Chr Bang: Gjengangere fra Hedenskabet og Catholicismen blant vort Folk efter Reformationen. Chra 1884. Særtrykk av Theologisk Tidsskrift.

le Katekisme (1737).⁷ Slik ville man oppfylle den Oppstandnes dåpsbefaling ved å lære alle dømte å holde alle hans befalinger til kirken.

I denne virksomhet ble *sognepresten* lærernes leder i rollen som skolekommisjonens formann og skolevisitator. Isolert sett var alt på stell i den folkekirkelige betraktningssmåte, iallfall fram til folkeskoleloven fra 1889. Men Bangs perspektiv tilslørte overgangen til det sekulær-liberale samfunn. Kirkeskolen var passé, og kirkens dåpsundervisning satt under press i den statlige *folkeskole*. Allmenreligion og folketro fikk atter gode kår i det offentlige rom. Samarbeidet mellom Moe og Bang fikk overtoner av en påminnelse, dels om kirkens folkeoppdragende rolle, dels om den fare som truet.

Tilslørende virket også den kirkehelg-tradisjon som siden middelalderen gjenspeiler årsrytmen i jordbruket. Fremdeles er konfirmasjonen mange steder koblet til St. Hans og Mikkelmess. Og selv om massealtergangene opphørte mot slutten av 1800-tallet, var altergang på Skjærtorsdag en seiglivet tradisjon langt ut på 1900-tallet. Kirkehuset har fremdeles en allmenreligiøs funksjon som samlingssted for mennesker med ulike motiv, slik tilbagemeldingene fra folketroen viser.

TROSFORMIDLINGEN I DET LITURGISKE ROM

Det var samemisjonssekretæren **Adolf Steen** (1906-1970) som i etterkrigstiden gjenopptok Bangs interesse. Han ble en enslig svale. Senere har folkeminnevitere og etnologer gitt verdifulle bidrag til belysning av kristen trosformidling i den folkelige sammenheng, blant dem folkeminneviteren **Ronald Grambo** (f 1928).⁸ I likhet med ham finner jeg det fruktbart å forstå trollformler og magiske ritualer i lys av den kommunikasjon som i tidens løp finner sted i kirkens liturgiske rom.

Sett fra kirkens side, består utfordringen i å *integre* kirkens gudskunnskap i menneskers liv. Jeg peker på to utfordringer. For det første må ordbruk, adferd og handlinger anskueliggjøre kirkens tro, så formidlingen appellerer til deltagerens sanser. Det skjer med formular og geberder, med bibelbruk og sang, og med utdypende henvisninger til bibelhistorie og katekisme. Med *gjentagelsen* følger den gjenkjennelse som letter tydingen utenfor det liturgiske rom.

Den andre utfordringen blir lett oversett i en sekulær sammenheng: De identitetsgivende markeringer (*konnotasjoner*). De markerer straks prestens *delegat*-posisjon: Hvem har sendt deg? Hvorfor taler du? Hvilket oppdrag

⁷ Det kongelige enevelde fra 1661 (Fredrik 3' suverenitetsakt) dannet maktgrunnlaget for kirke-reformene under Christian 6, som under statspietismen 1730-46 forsøkte ved hjelp av lovgivning å realisere den kristne stat i samsvar med pietismens hellighetsideal. Den kirkelige sedvane fortsatte som før med den kirkehelg-tradisjon som fulgte årsrytmen i jordbruket. Fremdeles er konfirmasjonen mange steder koblet til St.Hans og Mikkelmess. Massealtergangene opphørte mot slutten av 1800-tallet, men altergang på Skjærtorsdag var en seiglivet tradisjon langt ut på 1900-tallet. En omfattende undersøkelse vil nok nyansere bildet.

⁸ Ronald Grambo: Norske trollformler og magiske ritualer. Oslo - Bergen - Tromsø 1979. 175 s.

har du? Og de markerer straks *tilhører*-posisjonen: Hvorfor er jeg her? Hva er hensikten? Hva er nytten?

Positive tilbakemeldinger kommer fra søkende mennesker, og fra dem som istemmer kirkens tro med bruk av Bibel og bønn, jevnlig kirkegang osv. *Negative* tilbakemeldinger omfatter - foruten aktiv og passiv avvisning, også misbruk. En variant er manerens (el signerens) okkulte profesjon gjennom århundrer, som under skinn av «bønn» misbruker ord og geberder fra kirkens rom. Misbruken vitner om avstand til kristentroens begrunnelse og innhold.

MESSE OG FOLK

Gjennom middelalderen økte avstanden mellom messe og folk.⁹ Med avstanden fulgte forestillingen om presten som *offerprest* under messen, og som *dommer* under skriftemålet. Han tilsa Guds tilgivelse (avløsningen) *med forbehold* om godtgjøring (satisfactio), alt etter syndens alvorlighetsgrad. Ved å pålegge en bestemt godtgjøring, håndhevet presten kirkelovenes bestemmelser (*canones* vedtatt på kirkemøter eller synoder). Med stor konsekvens fulgte prestens «privatmesser» for levende og døde, det vil si mot betaling og uten at noen var til stede.¹⁰

Til forhistorien hører masseovergangene til kirkens tro på 400-tallet. De medførte økt *avstand* til messen, og avstanden ga rom for religionsimporter i en kristeliggjort privatreligion. (Dette fenomen i nåtid er altså gammelt nytt.) Nattverdfrekvensen sank drastisk. Det 4. Laterankonsil innskjerpet i 1215 den årlige kommunion som et minstekrav til kristne, men forgjeves. Konsilet i Basel i 1435 oppildnet til ofte kommunion, men ble motarbeidet i klostre og kommuniteter. Forestillingen om middelalderens messefromhet er en myte.

Nattverdfrekvensen økte med kirkens wittenbergske reformasjon, vesentlig som følge av ny kunnskap. En sentral rolle fikk Luthers Lille Katekisme fra 1528, og med den et samspill mellom prest og «husfar». Et søndaglig fenomen ble massealtergangene i begynnelsen av 1530-årene, især i nordtyske byer. De fant sted i «mertinistenes» kirkehus. Sett utenfra, vakte de oppsikt, for noe slikt hadde ikke skjedd siden menighetslivet i de første århundrer.¹¹ Lekfolk hadde gjenoppdaget gavestrukturen i den evangeliske messe. Her ble gitt ekte saker uten allmenreligiøs innpakning.

I Norge ble kirkens reformasjon påbudt med Kirkeordinansen i 1537, men uten støtte i en folkelig bevegelse. Reformasjonen ble her gjennomført med «Lempe ac Foie». Man fulgte Luthers pedagogiske fremgangsmåte: først kunnskap, så reform. Krumtappen i denne virksomhet ble sognepresten. Det ble slutt på sjelemesser (el privatmesser). Nå skulle han holde messe på søndagene sammen med den forsamlede menighet. Snart fulgte den radika-

⁹ Diestelmann, Jûrgen: Über die Lutherische Messe. Gemeindevorträge und Abhandlungen. Gross-Oesingen 1998, s 72-76.

¹⁰ Jf sidekapellene i middelalderkirker.

¹¹ Samme s 1-3, 14-15, 18-20, 43-51, 57f, 69f, osv.

le endring i messens nattverddel (el messens canon). Fra da av frembar han ikke lenger sakramentet som et offer for Gud på folkets vegne, men delte ut Kristi legemes og blods sakrament som en gave fra Gud «for dere» til kommunikantene. De gamle prosaleddene ble fortsatt sunget på latin og til gregorianske melodier (Kyrie, Gloria, Graduale osv).¹² På grunnleggende vis var messen gjenopprettet i den skriftbundne tradisjon fra aposteltiden og oldkirken. Forsamlingen fremstod som *den gamle kirke* med den nytestamentlige tro. Men som alltid, fantes også den gang de som praktiserte folketroen som før.

Kirkens reformasjon ble i praksis iverksatt fra samme søndag som menigheten tok i bruk en *evangelisk* nattverd liturgi. Det tok likevel minst tre generasjoner før man med noen rimelighet kunne tale om et evangelisk menighetsliv i vårt vidstrakte og grisgrendte land. En illustrasjon får være prostens beskjed da han sendte kapellanen til ei fjordgrend med følgende beskjed: «Der har ingen prest vært siden syndefallet!» Det skjedde nordpå i 1968.

SVARTEBØKENES INNTRYKK FRA KIRKENS ROM

Gjennom middelalderen søkte man til kirke for «å høre *messen*». Den varte en times tid. Liturgien foregikk på latin mens «folket» stod og hørte på. Prekenen på morsmålet var av underordnet betydning. Utgangspunkt kunne være en bibeltekst eller helgenlegende.

Etter reformasjonen søkte man til kirke for «å høre *presten*» utlegge dagens tekst. Salmesangen lettet deltagelsen. Benevnelsen «sognemenighet» tilslører et mangfold mer enn et trosfellesskap, for alt etter situasjon og behov kan motstridende idéer og handlinger bli aktualisert i en og samme person. Svartebøkens tyding gir uttrykk for *situasjon og behov*.

Hva har manere *hørt* i kirkens rom? Svartebøkene har elementer fra bibeltekster og legender. De ga anledning til å *identifisere seg* med personer gjennom frelseshistorien, og med helgener gjennom kirkens historie. Man har hørt fortellinger om Jesus, jomfru Maria, Noa, Israel, Elias (el Eliseus), Job, St Peter, St Johannes (Døperen), Pontius Pilatus og andre. Man har hørt om Guds gode engler Ruben, Gabriel, Michael, og hørt om den onde Lucifer - djevelen med sine onde engleskarer. Hertil kommer et persongalleri fra Romerkirkens helgenkalender: St Laurentius (Lars, Lavrans), St Cesilie, St Olav, St Gregorius, St Catarina og andre.

De *hørbare* inntrykk omfatter den gjentatte bruk av Fadervår og trinitariske formler, og dessuten klokking (larne, kime, klemte), excorsismer og velsignelser. Innslag av kirkelatin stadfester ordenes betydning og kraft. På lignende vis har man oppfattet den rituelle stillhet, overført til folketroens praksis, f eks ved begravelser. Hva har manere *sett*? De har merket seg kirkeporten, kirkegården og kirkesvalene - hvor de bor. Når de steg inn,

¹² Dette innslag av latin i messen var i samsvar med Luther og Bugenhagens ønske: Gregorianske melodier til latinske tekster! Malmø-messen fra 1528 var påvirket av sørtyske liturgier, hvor prosaleddene ble sunget på morsmålet, og identifikasjonen med den gamle kirke var svakere.

merket seg skriftestolen og alterets sentrale plass. Under messen har manerne merket seg geberdene korsing, kneling, bukking osv. Alle sanseinntrykk ble oppfattet som magi med virkning i kraft av gjort gjerning.

Svartebøkene har mange referanser til *skriftemålet*, men få til sakramentene dåp og nattverd. Forholdet gjenspeiler praksis fra middelalderen til skriftemålet opphørte som ledd i innskrivingen til altergang, og erstattet med «alminnelig» skriftemål og kollektiv absolusjon. Den gamle praksis opphørte fra 1860-årene av, da de kirkelige myndigheter - med henvisning til den folkekirkelige situasjon, innførte «åpen kommunion». Den var nå åpen for alle til å delta på eget ansvar. I dette endringsforløp hørte den skarpe kritikk fra pietistisk hold mot «vanealtergang». Der godtok man verdige nattverdgjester *med forbehold* om å være rett omvendt. På legalistisk vis godtok folketroen manernes praksis med forbehold om de rette ord og den rette fremgangsmåte.

Kirkeordinansen fra 1537 var godkjent av Luther og Johannes Bugenhagen. Privatskriftemålet hørte med i nattverdbereidelsen, men nytt var syndsforlatsen (absolusjonen) meddelt *uten forbehold* om godtgjøring.¹³ Men i en betrengt situasjon, måtte man ty til provisorieløsninger. Privatskriftemålet ble belastet med motiv som hver for seg er bibelske, både kirketukt, rettledning og «overhøring» før første kommunion.¹⁴ Uheldigvis ble provisorieløsningen sementert. Kritikken fra pietistisk hold var ofte berettiget, men uten at en praktisk-kirkelig løsning fant sted.

Reformasjonskirken bød folketroen gode kår i kirkens skygge, slik svartebøkene viser. Kirkeordinansen fra 1537 manglet et kapittel om kirkens synoder (kirkemøter). Det var det ikke økonomi til. Kongens kasse var bunnskrapt og kirken tvunget til å avstå eiendommer og inntekter. Undervisningen ble avgrenset til gutter ved katedralskolene, hvor de ble undervist i latin og kristendomskunnskap. De som hadde råd til det, sendte gutter til skoler i utlandet, de beste drevet av jesuitter. Til myndighetenes bekymring vendte noen tilbake som katolikker og arbeidet for motreformasjonen. Den norske kirkeordinansen fra 1607 hadde en læreplan og ga retningslinjer for undervisningen, men til liten nytte. Man manglet kvalifiserte lærere.¹⁵

MENNESKESYN OG GUDSBILDE I FOLKETROENS LIVSTYDNING

Først menneskesynet. Magien stiller *mennesket i sentrum*. Det «jeg» som maner, søker kontroll over virkeligheten for å gjenopprette harmonien i tilværelsen. Til dette formål benyttes elementer fra kirkens liturgi integrert i formler og ritualer unndratt andres kontroll.

¹³ I Malmø-messen begynte presten med en syndsbejennelse på alles vegne, og deretter fulgt av en alminnelig absolusjon. Denne praksis gjenspeiler påvirkning fra både sør- og nordtyske teologer med vekt på kontrasteringer til den romersk-katolske messe.

¹⁴ Terje Ellingsen: Kirkeordinansen av 1537. Reformasjonens kirkelov. Overs. Oslo 1990, s 57.

¹⁵ Erling Sandmo, Wikipedia 25.11.2015.

Dette jeg-sentrerte menneskesyn inngår i en omfattende *livstydning*. Onde makter *utenfra* truer den enkeltes liv med sykdom, konflikter og alskens elendighet, eller fellesskapet med kaos og nederlag. Altså utspiller menneskelivet seg i en *kampsituasjon* på liv og død. Da er svartebøkens formel og ritualer noe langt mer enn «ytringsformer».¹⁶ Formene er uttrykk for en *erkjennelsesmodell* for positive og negative verdier. Menneskets lykke-motiv og sikringsbehov medbestemmer rangeringen i en spekulativ virkelighetstolkning uten gudsrelasjon. Treffende benevnelser er sikringsreligion, lykkereligion eller herlighetsteologi (theologia gloriae).

Så til *gudsbildet*. Når avmechtige mennesker søker manerens hjelp, bekrefter de manerens *makt*posisjon (jf Ananias og Safira, Apg 5). Maneren handler i det skjulte, for ellers mister ordene sin kraft. Han «ber», er en vanlig forklaring. Men hva slags «bønn» kan det være, hvor ordene virker i kraft av gjort gjerning og virkningen legitimerer manerens virksomhet? Og hva slags adressat kan det være som er underlagt ordenes kraft? «Gud» er i denne sammenheng et stykke natur eller naturkraft.

Jesus-skikkelsen *super trollmannen* som alle manere etterligner med ordbruk og fremgangsmåte. Svartebøkens Jesus fremstår med stor tematisk variasjon. Jesus er virksom under skapelsen og i den gamle pakt. Temaene fra Jesu jordeliv omfatter unnfangelse og fødsel, hans offentlige virksomhet fra dåpen i Jordan til hans død. Koblingen til Jesu dåp inngår i mange blodstopperformler. Andre hendelser er Jesu helbredelse av den blodsottige kvinnen og blodsutgytelsen på korset.

Andre formel er innordnet *vandringsmotivet*: «Jesus red over brede bro...» Eller: han «gjekk etter vegen fram», o l. Jesus kommer alltid i følge med andre, f eks Peter eller jomfru Maria. Underveis helbreder han forstuede ledd på mennesker og dyr, maner skademaagikeren under stokk og stein, stopper blod, klumser (el fjetrer) rovdyr, driver ut gikt, helbreder ormebitt, tar bort tannpine, døyver dragne sverd så de ikke biter, osv. Dette er et *dennesidig*, jordisk Jesus-bilde, fremmed for Jesu persons hemmelighet (foreningen av Gud og menneske i Jesu person). Den oppstandne Jesus ved Faderens høyere vedkommer ikke manerens strategi.

I svartebøkens formel fremstår *jomfru Maria* - Jesu mor - som den yppers-te av alle signekjerringer, som visste råd mot synd og skam, mot brann, regn, og flom, osv. Slike formel bevitner en folketro med utspring i middelalderkirkens fremstilling av himmeldronningen Maria og oppfattet som Jesu Kristi medforløser.

Folketroens Jesus-bildet virker utvelgende (selektivt) i møte med kirkens gudstro i kirkens rom. Sentrale temaer er enten fraværende eller flyktig nevnt: Inkarnasjon, forsoning, rettferdiggjørelse og helliggjørelse (troens

¹⁶ Grambo s 44. Jf Den augsburgske bekjennelse art 1 forkaster læren om «to opprinnelige makter, en god og en ond», og likeså dem som lærer at «Ordet og Den Hellige Ånd /.../ ikke er særskilte personer, men at «Ordet» betyr det talte ordet og «Ånden» en skapt bevegelse i tingene».

lydighet), og likeså Jesu oppstandelse og herredømme, og Jesu nærvær i den forsamlede menighet, virksom med Ord og Sakrament slik han vil. Samlet sett - og med konsekvens - fins ingen håpets horisont, for borte er også Jesu gjenkomst som verdens dommer og gjenløser.

Tilbake er en Jesus underlagt manerens ord og geberder i en mytisk samtidighet med menneskers lykke- og sikringsbehov for øye. I denne sammenheng er «troen» noe annet enn tillit til Guds løfte. Den er overtroens fiksjon og insisterende tilflukt til manerens hemmelige kunnskap og teknikker. «Det er ikke farlig å reise i lag med *deg*», ble det sagt til predikanten som fortalte meg episoden. Det får være nok å illustrere den okkulte viten med en fiskerformel og tre blodstopperformler:

Alle fisker i dette vand
skal gå til denne strand,
som Jesus, den Gud og mann,
skapte i elv og vann.

Formelen stiller fiskeren i Jesu maktfulle posisjon. Ved å bruke den kraft som var i *Jesu ord*, ville fiskeren gjenta det under som fikk fisken til å gå i Peters garn. Men da var motivet et annet enn fiskelykke. Jesu gjerning som blodstopper kan komme til uttrykk på flere måter:

Stat blod og stilles blod,
likeså stille som Røde hav stille stod
for Jesu barn da de gikk derover med tørre føtter.
I navn Faders, Sønns og Helligånds. Amen.

Eller:

Like så hardt som Jesus stemte Noæ flod,
så stemmer jeg ditt blod
i stakk og sten,
intet menneske til mot eller mèn.
I tre navn Gud Faders, Sønns og Helligånds. Amen.

Eller:

Stå stille blod på NN (navnet på den som blør),
slik Satan stod
ved Jordans flod
da Kristus han seg døpe lot. I Den Hellige Treenighets navn.

En kontrastering er på sin plass. Mennesker som søker hjelp i den okkulte profesjon, stadfester manerens maktposisjon. Brukeren setter sin lit til et menneske fremfor Guds løfte og gode vilje. «Ja, men det er jo gudsord de bruker», er innvendingen.¹⁷ Innvendingen enten overser misbruken av Guds navn eller avslører uvitenhet om kristentroens begrunnelse i en bevitnet historie, hvor åpenbaringsordets treéne Gud har gitt sitt innerste vesen til kjenne i den historiske Jesus fra Nasaret. Manerens ordmanipulasjon i det skjulte er velment, men spekulativ. Fadervår kan like gjerne bli lest baklengs for å forsterke effekten. Innholdet er ordmanipulasjonen likegyldig.

Jeg merke meg to ting i svarteboekenes livstydning. (1) Kirkens tro i det liturgiske rom er uttrykk for religion verdt å lære av. Det har manere gjort, men begrenset til formene. (2) Sidestillingen folketro og kristentro overser kristentroens unike begrunnelse i en bevitnet historie, hvor den oppstandne Kristus innstiftet og befalte de handlinger som prekestol, døpefont, skriftestol og alterbord vitner om i det liturgiske rom. Herrens Nattverd ble innstiftet «i den natt han ble forrådt» med sikte på hans virksomme nærvær blant sine venner etter sin oppstandelse fra de døde på den tredje dag. Den velmente sidestilling i god hensikt er både manipulerende og usaklig.

Med hensyn til læren hadde Bang rett i en sak: Kirkens reformasjon var et brudd med læren om menneskets medvirkning til sin frelse i kraft av gjort gjerning. Men ved å overse folketroens tilbakemelding, unngikk han det kirkelige tilsvar. Jeg gjør et forsøk begrunnet i folketroens livstydning og strategi.

TRE UTFORDRINGER TIL KIRKENS FORKYNNELSE OG UNDERVISNING

Folketroens gudsbilde og menneskesyn unngår det livsproblem som synd, død og ondskap utgjør, og likeså den løsning som gave-evangeliet gir i en bevitnet historie. Maneren representerer det alternativ som vil gjenopprette harmonien med maktfulle ord og handlinger unndratt andres innsyn og kontroll.

Overtroen på menneskets evne til å beherske «virkeligheten» har mange forkledninger. Opptrer kirkens representere med samme overtro i troens saker, stiller de med tapt troverdighet. Annerledes med den prest som opptrer som den Oppstandnes delegat. Han gir videre apostelordets lære fra ham og utfører prekenembetets gjerning med krav på troverdighet og legitimitet.

Folketroens Jesus er en annen Jesus enn det gudmenneske som er til stede i den forsamlede menighet, virksom med de «hemmeligheter» som han innstiftet. Så langt jeg kan se, aktualiserer folketroen tre temakretser i menighetens sendelse:

¹⁷ Det hender at prest/biskop legitimerer en «helbreders» virksomhet, for eks. biskopens samtale med «Snåsa-mannen» under en gudstjeneste i Nidarosdomen. Et nytt innslag i liturgien?

1. Guds opphøyethet og hellighet i forholdet til sitt skaperverk, synlig og usynlig.

Åpenbaringsordets Gud lar seg ikke presse, men oppholder sitt verk for sin godhets skyld. Det gjør han med den *suverene* nidkjærhet som Kristi korsdød viser. Gud vet den enkeltes nød og overskuer våre liv med ham selv som mål. Derfor fikk apostlene marsjordren - å forkynne i Jesu navn omvendelse og syndenes forlatelse for alle folk (Lk 24:47). Denne kjennskap til den *gode* Skaperen er folketroen og den spekulative visdom (eller filosofi) ganske fremmed. Men den som har lært Guds innerste vesen å kjenne gjennom Jesus Kristus, forholder seg til den opphøyede og hellige som til en trofast venn, en venn å stole på i liv og død.

Guds godhet er gitt den enkelte til del i dåpen med løfte om salighet for hver den som tror (Mk 16:16). Denne nådepakt stiller den dømte i et barnlig tillitsforhold til Gud, som på sin side er virksom med sitt ord og hører den elendiges rop. I tillit til en forsonet Gud, ber Guds *kjære* barn. Om bønner skjer av hjertet, under dagens arbeid eller hvor som helst, er gudsbarnets bønn alltid en sammen-med-de-andre-bønn (jf Fader vår). Her trengs hverken lange bønner, bønnehjul eller bønnevimpler. Gud kjenner sine og de kjenner ham uten å forlange bestemte bønnesvar. Dette tillitsforhold gir bønner en friskhet som ellers er ukjent i religionshistorien. Dø må vi alle for syndens skyld, men Guds handlende allmakt for sin godhets skyld, lar oss leve med håpets horisont i enhver situasjon.

I den skarpeste kontrast til kristen bønn står magiens bønneverden, som om Gud lar seg presse, eller er et stykke natur eller en «energi» til vår disposisjon. Under skinn av kristen bønn forekommer den glidende overgang til selvbekreftende gudshjelp.

2. Bønnen er Guds verk - troens bønn i Jesu navn.

Det nytestamentlige gave-evangelium gjør Jesu offerbønn til vår: «Skje din vilje.» Troens gang til Faderen i Jesu navn overlater Guds bønnesvar til ham som i en bevitnet Jesus-historie har vist oss den endelige løsning på lidelsens og ondskapens problem. Med Kristus til gave, har vi evig liv og løsningen allerede. Det sammenfattende uttrykk er krusifikset. Da ber man «skje din vilje» og lar Guds bønnesvar hellige Guds navn. Da er det en uoverstigelig avgrunn over til folketroens maktfulle «jeg» eller «vi», med krav på den løsning som jeg eller vi vil. På det hold kan man imitere kristentroens uttrykksformer, men imitasjon er ikke bønn. Den er spilt møye. Det er også repetisjonen i sementerte former etter parolen «vi holder oss til det gamle».

3. Troen istemmer personenes lovprisning i Guds treenhet.

Det dype i evangeliets religion virker undring og tilbedelse. Hver av personene i Guds treenhet ærer de andre. Gud er kjærlighet. Kjærlighet fins ikke uten personer. Guds kjærlighet drar oss til seg med evangeliet. Vi dras med i Guds kirkes evige lovprisning, ukjent for folketroen og all spekulativ visdom.

Personene i Treenheten er i sin Guddom én, i herlighet like stor, i majestet like evig. Sønnen er født av Faderen fra evighet, og Ånden utgår fra dem begge. Bibelhistorien fremtvinger denne ordbruk om åpenbaringsordets Gud - underfull i seg selv, opphøyet og hellig, og samtidig nær lik en venn. Bønnens kilde er vår bror, gudmennesket ved Faderens nådeside, ikke fjern, men virksom med Ord og Sakrament hvor døpte samles og holder alle hans befalinger.

Illustrasjon: Ef 1. (Jf 2:18-22, 3:2f, 9-12, 14-21 og 4.4-6. Også foranningene i kap 3-4 følger den trinitariske grunnstruktur.)

Dette kan utdypes med svar på følgende spørsmål:

Hvorfor skapte **Faderen** verden (kosmos)?

Faderens beslutning fra evighet ville tre ting. (1) *Velsigne sitt folk* med all himmelsk velsignelse i Sønnen Jesus Kristus, v 3, (2) *fremstille de troende som hellige* for ham i Sønnen, v 4, og (3) *gi dem barnerett hos seg*, så de kunne prise Faderens herlige nåde, den han har benådet sitt folk med i Sønnen, v 5-6.

Hvordan medvirker **Sønnen** i skapelsen?

Sønnen steg ned i det skapte. Han trådte frem i Jesu skikkelse og ga seg selv til et offer for verdens synder. Det gjorde han av tre grunner: (1) For at Faderen kunne stille frem sin nådes rikdom for verden, v 7-8, (2) og Sønnen sammenfatte skapelse og gjenløsning i et eneste stort takkoffer til Faderen, og (3) dermed gi sitt folk arvedel i den kommende verden, v 10-11 (jf Herrens Nattverd) og prise Faderens herlighet ved Sønnen og i Ånden, v 12, 2:18.

Hvordan medvirker **Ånden** i skapelsen?

Den Hellige Ånd er innseglet på «sannhetens ord», v 13. Han stadfester evangeliet ved å virke troen i dem som hører Kristi ord fra Faderen og tar vare på dem. Dette gjør Ånden av tre grunner: (1) For at Sønnen skal *bo* ved troen i oss, og (2) *skape* det nye menneske (4:17ff) som vokser opp i kjærlighet til enhetens Herre (3:17-21, 4:14-16), og (3) *foregripe* arven i den kommende verden 1:14 (jf 2:18).

LÆRETILPASNING ELLER LÆREFORMIDLING?

De tre temakretsene overstiger tankens muligheter. Uten evangeliet er mennesket uten Gud og uten håp. Evangeliet bringer kunnskapen *fra* Gud om hans underfulle kjærlighet for å virke den uforbeholdne tillit *til* Gud. Følgelig er bønnens gang til ham ingen virkelighetsflukt. Bønn i Jesu navn tar menneskelivet på ramme alvor i nød og død under syndefallets kår (korsteologi). Virkelighetsflukt er derimot magiens kraftspråk og besvergelses, begrunnet i spekulasjon (herlighetsteologi).

En feilslutning ligger nær - at kirken befester sin stilling i folket med ordninger og lærdommer tilpasset menneskers behov og de dominerende yndlingsidéer i samtiden. Faller man for fristelsen, integrerer man idéer og aktiviteter fra den allmenreligiøse sammenheng. Svartebøkene dokumenterer fristelsen til kvasiteologi og skinnløsninger, men importene bedrar. De er fra gammelt av kalt «billig nåde» (Mt 4:1-11). Rotfestet i vår menneskenatur lever det katoliserte hedenskap videre. Det motsier i lære og liv det apostoliske ord fra Bibelens Herre, vel beskyttet av kirkebestemte friheter.¹⁸

Men kirken lever ikke av surrogater. Hun dør.

¹⁸ Jf den økumeniske reformasjonsfeiring i Nidarosdomen 31.10.2017, hvor Romerkirkens deltok med et alternativ til Luthers Lille Katekisme.